

O, bütün elmlərin bilicisi idi: fizika, tarix, fəlsəfə, hüquq, tibb, geologiya, ilahiyyat və s. Riyaziyyat və astronomiyani isə daha mükəmməl əxz eləmişdi. Elə Nəsirəddin adı da geniş biliyə, dərin zəkaya sahib olduğuna görə verilmişdi ona. Nəsirəddin Tusi XIII əsr elmlərini özündə cəmləyən ensiklopedik alim, qüdrətli zəka, məntiq və böyük istedad sahibi idi. O, elmi əsərləri və kəşfləri ilə dünya şöhrəti qazanmışdır.

*Dünya ləzzətləri edəmmir əsir
Az oldu, çox oldu, eynimə gəlmir.
Eys-ışrət, kef-damaq mənimçün yalnız
Gündüz dərs, gecələr mütaliədir.*

Nəsirəddin Tusi.

Dahi Azərbaycan alimi, mütəfəkkiri

NƏSİRƏDDİN TUSI

Xacə Məhəmməd Nəsirəddin Tusi 1201-ci il fevral ayının 17-də Tus şəhərində anadan olmuş, uşaqlıq illərini burada keçirmişdir. Bu qədim şəhər onun dünyagörüşünün formalaşmasında müstəsna rol oynamışdır. İlk təhsilini ailəsindən - atasından, dayısından alan Məhəmməd gənc yaşlarından Yaxın və Orta Şərqi bir sıra böyük şəhərlərinə səfər etmiş, dövrünün tanınmış, görkəmli adamlarından dərs almışdır. İslam aləminin böyük elm mərkəzi Xorasanın dörd böyük şəhərindən biri olan Nişapurda isə elmi biliklərini daha da təkmilləşdirmişdi. Aldığı hərtərəfli və dərin biliklər Məhəmmədi az bir vaxtda elmi mühitdə məşhurlaşdırmış, hələ gənc yaşlarından o, bir sıra hökmdarların diqqətini cəlb etmişdi.

Nəsirəddin Tusi 1224-cü ildə Əbülfəth Mənsur Şəhabəddinin dəvəti ilə onun sarayına gəlir və burada təşkil olunan məclislərdə iştirak edir. 1235-ci ildə "Əxlaqi-Nasiri" əsərini tamamladıqdan bir müddət sonra ismaililərin əlçatmaz dağ zirvəsində yerləşən "Ələmut" qalasında 12 ildən artıq məhkum kimi saxlanılan, dözülməz mənəvi sıxıntılar çəkən Tusi bu məhrumiyətlərə baxmayaraq burada zəngin kitabxanadan yararlanır və elmlə məşğul olur. 1256-cı ildə Çingiz xanın nəvəsi Hülakü xanın İsmaili dövlətinin hakimiyyətinə son qoyması nəticəsində Nəsirəddin Tusi də azadlığa çıxmış və Hülakü xanın yanında şəxsi məsləhətçi olmuşdur.

O, bu təklifi qəbul etməklə xalqına daha çox xidmət göstərmək niyyətində idi. Belə ki, Bağdad şəhəri Hülakü xan tərəfindən işğal olunanda Nəsirəddin Tusi dinc əhalinin müdafiəsində durmuş, Bağdad alimlərinə himayədarlıq etmiş, Bağdaddakı kitabxananın qorunmasında böyük rol oynamışdır. Hülakü xan öz dövlətinin paytaxtı kimi əvvəlcə Azərbaycanın qədim mədəni mərkəzlərindən olan Marağanı seçir və Tusi Hülakü xanı Marağada dövrünün ən əzəmətli rəsədxanasını yaratmağa razı salır.

1259-cu ildə Marağa rəsədxanasının tikilməsi Nəsirəddin Tusinin elmi fəaliyyətinin bir hissəsinə çevrilir. İlk növbədə dövrünün tanınmış alimlərini bura toplayan Xacə Nəsirəddin ulduzları müəyyən etmək üçün cihaz

lar əldə etməyə və astronomik təqvim hazırlamağa başlayır. Astronom və konstruktor Müəyyidəddin Ordi ilə birlikdə onlar rəsədxanada astronomik cihazlar quraşdırırlar. Quraşdırılan 10 cihazdan 5 yeni konstruksiyaları alimlərin özləri hazırlamış və bu cihazlarla göy cisimlərini öyrənmək və koordinatlarını təyin etmək mümkün olmuşdur. Ordinin oğlu Məhəmməd tərəfindən hazırlanmış, üzərində ulduzların vəziyyəti çox böyük dəqiqliklə düzəldilmiş "Ulduz qlobusu" hazırda Almanyanın Drezden şəhərində saxlanır. Rəsədxanada Yer, Mars, Yupiter və Saturnun orta sutkalıq hərəkətinin qiymətləndirilməsi çox dəqiqliklə aparılmışdır.

Nəsirəddin Tusi Ayın və Günəşin tutulmasını, işığın sınımasını, göy qurşağının yaranmasını və s. elmi əsaslarla izah etmiş, eyni zamanda, Marağa rəsədxanasında o dövr üçün qeyri-mümkün olan Ay və Günəş tutulmasını qabaqcadan xəbər vermək üçün cədvəllər də tərtib etmişdi. Cədvəllər dörd kitabdan ibarət idi. Birinci kitabda yunan, fars, yəhudi, ərəb və türk təqvimləri təsvir olunur və bir təqvimdən digərinə keçməyin qaydaları göstərilirdi. İkinci kitab ulduzların hərəkətinə və onların ekliptik koordinatlarının yerləşməsinə, üçüncü və dördüncü kitablar isə astrologiya məsələlərinə həsr olunmuşdur.

Marağa rəsədxanasında apardığı elmi işlər elmin sonrakı inkişafında çox mühüm rol oynamış, Şərqi əvəzsiz alimi Nəsirəddin Tusiyə dünya şöhrəti qazandırmış, elm aləmində adını əbədiləşdirmiş, görkəmli alimin rəhbərliyi ilə astronomiya və riyaziyyat sahəsində aparılan tədqiqatların nəticələri sonralar Şərqdə və Avropada geniş tətbiq edilmişdir.

Varlıqları insanın şəxsi iradəsindən, fəaliyyətindən asılı olan və asılı olmayan cisimlər olaraq iki yerə ayıran alim riyaziyyat və astronomiyani insan iradəsindən asılı olmayan cisimlərə aid edirdi. Belə ki, Nəsirəddin Tusi riyaziyyat elminin bir hissəsi olan həndəsənin inkişafında da xüsusi xidmət göstərmiş, "üçbucağın bucaqlarının cəmi iki düz bucağa bərabərdir" təklifi həndəsə elminin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Alimin ideyalarından istifadə olunaraq qeyri-Evklid

həndəsəsi yaranmışdır. Beş kitabdan ibarət yazdığı "Bütöv dördtərəfli haqqında risalə" isə Avropada triqonometriyanı əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etdirmişdir.

Azərbaycanın böyük mütəfəkkiri və klassiki Nəsirəddin Tusi "Müqəddimə", "İlk qeydlər və elmlərin bölgüsü", üç məqalə və otuz fəsildən ibarət olan "Əxlaqi-Nasiri" əsəri ona dünya şöhrəti gətirmiş və bir çox dillərə tərcümə olunmuşdur. İctimai-siyasi, hüquqi-iqtisadi, fəlsəfi və əxlaqi məsələlərə böyük önəm verən alim bu əsəri ilə həm də əxlaq məsələlərinə öz münasibətini formalaşdırmışdır. Belə ki, zəngin məzmunu və dəyərlə malik olan əsərdə müəllif uşağın ana bətnindən başlayaraq inkişaf xüsusiyyətlərini, onun bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına təsir edən bioloji və sosial amilləri elmi cəhətdən təhlil etmişdir. Əsərdə tərbiyəyə əqli, əmək, fiziki və estetik aspektlərdən yanan, tərbiyə yolu ilə insanın xarakterini və əxlaqi keyfiyyətlərini dəyişdirməyin mümkünliyünü təsdiq edən Nəsirəddin Tusi dərin bilikli müəllim, ustad olduğunu bir daha sübut edir, pedaqoji görüşlərin, təlim və tərbiyənin məqsədinin, məzmununun izahını verir. Uşaqların tərbiyəsində ailənin rolunu yüksək qiymətləndirən müəllif onların erkən yaşlarda tərbiyə etməyin sonradan bunu etməkdən daha asan olduğu qənaətinə gəlir. O, həm də uşaqlara hikmətli kəlamlar öyrətməyi, tərbiyəvi məzmunlu şeirlər əzbərlətməyi məsləhət görür, uşaqları mehriban, məhəbbət dolu kəlamlarla böyütməyi tövsiyə edir: "Az danışmağı, susmağı, soruşanda cavab verməyi, böyüklərə qulaq asmağı öyrətmək, naliyiq sözlər, söyüşlər, yersiz kəlmələr işlətdikdə utandırmaq, gözəl, zərif, xoş kəlamlardan istifadə etdikdə tərifləmək, buna adət etməyə hüsn-rəğbət oymaq lazımdır".

"Əxlaqi-Nasiri"də Nəsirəddin Tusi dostluğu da yüksək qiymətləndirir: "Sədaqət ona deyilir ki, bəslənən məhəbbət dostun bütün arzularının yerinə yetirilməsinə səbəb olsun, mümkün ola biləcək hər şey onun yolunda qurban edilsin". İnsanlara dost seçən zaman onun keçmişini, öz ailəsi ilə münasibətlərini də öyrənməyi məsləhət görür.

"Əxlaqi-Nasiri" əsəri bütün dövrlər üçün

əhəmiyyətini itirməyən, əxlaqi-etik, nəcib insani keyfiyyətləri təlqin edən, təlim-tərbiyə, əxlaq və digər davranış qaydalarına dair qiymətli fikirlərlə zəngin xəzinədir.

Millətini hər zaman sağlam düşüncəli, etiqadlı və gələcəyə inamlı görmək istəyən Nəsirəddin Tusi həm humanitar, həm də dəqiq elmlər sahəsində 20-dən artıq zəngin və fundamental tədqiqatların, 200-dən artıq elmi əsərin müəllifidir. Alimin "Evklidin şərh", "Hərəkətdə olan yer kürəsi", "Almacestin təhlili", "Gecə və gündüz", "Teleskop haqqında", "İki göy cismi", "Günəşin çıxması və qurubunu", "Kainat cisimlərinin zühuru", "Kürə və silindr", "Konuslar", "Dairənin kvadratlanması", "Şüanın istiqaməti və əks olunması", "Yalançı səhər", "Ulduzların surətləri", "Məntiqdə əsas ül-iqtibas", "Kəlam elmi", "Əxlaqi-Nasiri", "Başlanğıc və son", "Təqvim və ulduzların seyri", "Astronomiya elmindən 30 fəsil", "Musiqi haqqında", "Rəməl (şeyr vəzn) haqqında" və s. başqa cəmi 100-dək əsəri bu gün də dünyanın ən böyük alimləri tərəfindən öyrənilir, təhlil və tədqiq olunur.

Lakin 8 əsr bundan əvvəl yazdığı və bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayan, yeni-yeni nəsillərin tərbiyəsində böyük rol oynayan "Əxlaqi-Nasiri" əsəri və Marağa rəsədxanasını yaratması görkəmli alimə bütün Şərqdə böyük rəğbət qazandırmışdır.

Dünyaşöhrətli alim bütün həyatını, bilik və bacarığını elmə həsr etmişdir. Orta əsrlərdə şan-şöhrətli dillər əzbəri olmuş, elmi irsi dünyanın hər yerində müzakirə obyektinə çevrilmiş alim deyirdi: "Dünyanın var-dövləti elm adamlarının gözündə əhəmiyyətsiz və dəyərsizdir. Elm adamları dünyagir olmazlar, çünki dünyagirliyin sonu görünməz, insan bir arzuya çatdı, başqa arzu eşqinə düşər... Mən rahat ölürəm, çünki ömrümü xeyirə, xalqımın xeyrinə, elmin xeyrinə həsr etmişəm.... Xeyirə həsr edilməmiş həyatı hədəyə getmiş hesab et"...

Mehparə ƏLİYEVƏ,
"Respublika".